

УДК 37.018.32

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-106-2-205-213>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ ТА ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

А. С. Стьопкіна

ORCID 0000-0001-7212-1969

І. В. Трубник

ORCID 0000-0001-6076-430X

У статті обґрунтовано теоретичні основи соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Дослідження спрямоване на розкриття сутності та важливості соціального супроводу у контексті виховання дітей, які перебувають під опікою прийомних сімей або проживають у дитячих будинках сімейного типу.

У статті розглядаються основні аспекти соціального супроводу, включаючи його цілі, принципи та завдання. Автори статті аналізують поняття соціального супроводу та висвітлюють його роль у підтримці дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей. У статті аналізуються різні теоретичні підходи до соціального супроводу, зокрема теорії соціальної роботи, психології та соціології. Вони допомагають визначити ключові аспекти соціального супроводу, такі як психологічна підтримка, соціальна адаптація, формування позитивного родинного середовища та забезпечення належного ставлення до дитини.

Стаття також розглядає основні фактори, які впливають на ефективність соціального супроводу. До них належать професійна підготовка працівників, доступ до необхідних ресурсів та послуг, співпраця з іншими учасниками системи соціального захисту, а також врахування індивідуальних потреб та характеристик кожної дитини.

Висновки статті підкреслюють необхідність подальшого розвитку соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, що має сприяти ефективному функціонуванню та розвитку цих установ і забезпеченню оптимальних умов для дітей, що перебувають у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу.

Ключові слова: соціальний супровід, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, діти-сироти, піклування, соціальні послуги, соціальний захист.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні події в Україні загострили низку проблем – політичних, економічних, суспільних. Серед найактуальніших соціальних проблем, які торкнулися нашої держави, особливо гостро виділяються безпритульність і бездоглядність дітей та сирітство, оскільки вони торкаються осіб, які не мають власного життєвого досвіду й достатніх засобів для їх самостійного подолання. За офіційною статистикою в Україні налічується понад 250 тис. соціально незахищених дітей, за неофіційними даними – втричі більше.

Аналіз досвіду виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, свідчить, що їх соціалізація у дитячих будинках та школах-інтернатах не дає можливості повноцінно підготувати дітей-сиріт до самостійного життя після виходу з дитячого будинку. Зарубіжною та вітчизняною практикою доведено, що найбільш гуманною та ефективною є сімейна форма життєустрою дітей-сиріт.

У встановлених випадках держава зобов'язана забезпечувати соціальний захист дитини, позбавленої сімейного середовища, пропонуючи альтернативу у виборі для неї виду сімейного піклування. Визнаними є такі форми альтернативного сімейного виховання, як усиновлення, опіка (піклування), прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Досліджуючи феномен прийомної сім'ї, соціологи, психологи, соціальні працівники та педагоги зазначають, що порівняно з інтернатними закладами в умовах прийомної сім'ї дитина успішніше проходить процеси соціалізації та адаптації до сучасного соціального простору, минаючи ефект соціальної депривації (порушення соціального входження до соціуму). Життя в прийомній сім'ї сприяє успішнішій адаптації дітей-сиріт, оскільки саме там дитина залучена до системи сімейних відносин.

Інтенсифікація процесу передачі дітей-сиріт у прийомні сім'ї з боку муніципальної влади поряд з позитивним ефектом, при психолого-педагогічній невідповідності батьків, їх соціальної незрілості, несформованості громадської думки, відсутності фахівців, дає і протилежний ефект: зростає кількість відмов від прийомних дітей та їх повернення до дитячих будинків, збільшується кількість фактів сімейного насильства над такими дітьми, залишаються невирішеними питання взаємовідносин прийомних батьків та дітей після досягнення останніми повноліття. Закономірно у фахівців соціальної сфери виникають питання: Які запобіжні та профілактичні заходи можна проводити, щоб прийомні діти не виявилися знову непотрібними для другої родини? Як допомогти прийомним батькам упоратися з труднощами, які їх можуть чекати? Чи

можна сьогодні вплинути на рішення кандидатів у прийомні батьки, щоби через роки їм не довелося шкодувати про свій вчинок?

Для того, щоби знизити ризик негативних наслідків під час адаптації у прийомній сім'ї, необхідна допомога кваліфікованих спеціалістів щодо підтримки дитини та сім'ї.

У зв'язку з цим є зрозумілим, що проблема індивідуального соціального супроводу прийомних сімей є актуальною. Її рішення вимагає аналізу ситуації, що склалася, виявлення тенденцій, що намітилися.

Соціальний супровід є різновидом надання соціальних послуг. Визначення цієї форми соціальної роботи в українській практиці бере початок з 1998 р., коли на етапі соціального експерименту зі створення прийомних сімей в Запорізькій області Державним інститутом проблем сім'ї та молоді було впроваджено модель соціальної підтримки сім'ї, яка бере на виховання дитину, позбавлену батьківського піклування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Окремі аспекти соціального становлення дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблялися багатьма вченими. Так, особливості виховання таких дітей в умовах школи-інтернату вивчали Я. Гошовський, Л. Дробот, Б. Кобзар, В. Яковенко; вивченням проблеми надання соціально-педагогічних послуг дитячим будинкам сімейного типу в ході здійснення соціального супроводу займалися такі науковці Л. Дробот, Л. Єременко, Л. Кузьменко, Н. Репа, А. Капська, І. Пеша та ін., питання соціального супроводу прийомних сімей вивчали М. Любецька, В. Лютий, К. Гаврилюк, М. Сіцинська, І. Савенкова, Н. Цумарева.

Мета статті – вивчення теоретичних засад соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Розглядаючи соціальний супровід як соціальну практику, необхідно врахувати, що сучасне розуміння цього процесу з'явилося у літературі порівняно недавно. Довгий час синонімічним йому вважалося поняття «соціальна допомога», яке розглядалося як суспільне явище. Своєю чергою визначення сутності поняття «соціальна допомога» входить у коло інтересів різних наук, таких як соціологія, філософія, право тощо. «Соціальна допомога у філософському розумінні – це специфічна діяльність та особливе ставлення, які перебувають у діалектичній єдності один із одним та всією системою суспільних зв'язків та відносин. Цілеспрямоване задоволення нагальної потреби, здійснюване в особливих обставинах суспільного життя і виражене в специфічному відношенні між двома сторонами цього процесу, становить сутнісну

визначеність соціальної допомоги як суспільного явища, яке у своєму розвитку приймає різноманітні форми» (Савенкова, Цумарева, 2021, с. 7).

Однак, якщо звернутися до одного з першоджерел, стає відомо, що «супровід» має давню історію виникнення, одна з перших згадок про нього була описана у Старому Завіті, і зводилося лише до одного розуміння – допомоги ближньому.

Надалі, у зв'язку з появою та розвитком наукового знання, поняття «супровід» стало використовуватися в природничих науках, пізніше, вже в ХХ столітті, термін «супровід» став використовуватися у гуманітарних науках, наприклад, таких як: психологія, педагогіка, соціологія та ін.

Розглянемо детальніше цю дефініцію.

У тлумачному словнику слово «супроводжувати» трактується як «слідувати разом, знаходитися поряд, супроводжувати, виробляти одночасно, доповнювати». Педагогічний, психологічний і соціально-педагогічний процес є з цього погляду взаємодією двох рівноправних суб'єктів, партнерів, де педагог і дитина «йдуть разом». У обох сторін відбувається в результаті взаємодії формування певного досвіду, формується рефлексивна позиція, відбувається взаємопідтримка та взаємостимулювання. Отже, особливістю супроводу є специфічна позиція суб'єктів.

Загальна теорія концепції супроводу була запропонована З. Кияниця, Ж. Петрович (2018). Під супроводом вони розуміли взаємодію супроводжувачого та супроводжуваного, спрямовану на вирішення життєвих проблем супроводжуваного. Супровід – це особливий вид взаємодії, що має на меті створення сприятливих умов розвитку суб'єктів взаємодії; це метод, що забезпечує створення умов, за яких суб'єкт розвитку зможе прийняти оптимальне рішення у різних ситуаціях життєвого вибору.

Мета супроводу – сприяти самостійному пошуку оптимальних рішень, спираючись на вже існуючий досвід. У зв'язку з цим одним із основних положень концепції супроводу є пріоритет опори на індивідуально особистісний потенціал суб'єкта, пріоритет відповідальності за вибір, що здійснюється.

Розуміємо, що в цілому ж саме поняття «супровід» є міждисциплінарним, внаслідок чого вживається як у психологічному, педагогічному, так і акмеологічному контекстах, тому, як у науці, так і в практичній діяльності, зустрічаються такі поняття супроводу: «психологічний супровід», «педагогічний супровід», «соціально-педагогічний супровід», «соціальний супровід», «правовий супровід» тощо.

Перейдемо до розгляду поняття «соціальний супровід».

Так, В. Лютий (2020) дає таке визначення: «соціальний супровід є спільним рухом (взаємодією) соціального педагога (супроводжуючого, суб'єкта супроводу) та вихованця, його батьків (супроводжуваного, об'єкта супроводу) на основі прогнозування суб'єктом перспектив поведінки та самопрояву в ситуації розвитку, спрямованого на створення умов та забезпечення найбільш доцільної допомоги та підтримки» (с. 119).

Отже, сучасне розуміння соціального супроводу – вид соціальної діяльності; професійна діяльність; надання фахівцем/або фахівцями (у разі потреби) конкретній особі або групі (сім'ї) комплексу соціально-педагогічних, соціально-психологічних, соціально-економічних, соціально-медичних, правових, інформаційних послуг упродовж певного періоду часу, тривалого періоду (у разі потреби). З визначення стає очевидним, що супровід передбачає комплексний та системний характер.

Термін «соціальний супровід» як технологія допомоги людям у складній життєвій ситуації виник у теорії соціальної роботи. Але дедалі активніше його почали використовувати саме практики соціального обслуговування населення нашої країни.

Соціальний супровід як один із видів соціальної роботи почали застосовувати в практиці роботи з сім'ями та окремими клієнтами наприкінці 90-х років ХХ століття. На сьогодні соціальний супровід як форма соціальної, комплексної допомоги певній особі або сім'ї набула широкого застосування в роботі з різними категоріями клієнтів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Застосування соціального супроводження для прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу є обов'язковим для функціонування таких сімей, закріпленим законодавчо. Майбутній розвиток інститутів сімейного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, таких як дитячий будинок сімейного типу або прийомна сім'я, потребує чіткого визначення технології здійснення соціального супроводу (Заблоцький, 2019, с. 123–135).

Одним із базових принципів функціонування прийомної сім'ї / ДБСТ виступає принцип роботи прийомних батьків / батьків-вихователів як членів команди професіоналів, які забезпечують успішність виховання дитини. У найширшому сенсі до команди відносять: самих прийомних батьків / батьків-вихователів, співтовариство прийомних сімей / ДБСТ, вчителів, шкільних соціальних педагогів, шкільних психологів, фахівців соціальних служб, логопедів, педагогів додаткової освіти, фахівців благодійних фондів тощо. У вузькому значенні слова до команди професіоналів відносять фахівців служби супроводу, обов'язок яких – це надання допомоги та підтримки конкретній прийомній сім'ї.

Відповідально та об'єктивно оцінюючи стан професійних знань у прийомних батьків, більшість дослідників сходяться на тому, що прийомна сім'я повинна мати можливість отримати зовнішню підтримку з боку фахівців. Концепція командної роботи прийомної сім'ї із зовнішніми фахівцями називається супроводом.

Супровід є комплексним методом, що є послідовною реалізацією наступних кроків: діагностики суті проблеми; інформаційного пошуку шляхів її розв'язання; вибору оптимального варіанта рішення; первинної допомоги на етапі реалізації плану розв'язання. Це процес зацікавленого спостереження, консультування, особистісної участі, заохочення максимальної самостійності суб'єкта супроводу у проблемній ситуації. Роль супроводжувачого полягає у мінімізації ризиків прийнятих рішень. Дані наукові постулати покладено в основу теорії супроводу прийомної сім'ї. Наголосимо, що важливими з них є:

- визнання активної позиції самої прийомної сім'ї / ДБСТ;
  - закріплення лише за прийомними батьками / батьками-вихователями законних прав прийняття рішення щодо життя, здоров'я, освіти та захисту прав дитини;
  - відповідальність усіх учасників процесу супроводу за ухвалення оптимальних рішень та мінімізації ризиків вибору (Любецька, 2018, с. 105).
- І тут супровід представляє прийомну сім'ю суб'єктом власної життєдіяльності, коли ніщо не може бути змінено у ній без її відома і згоди. Суб'єкти супроводу не впливають один на одного, а взаємодіють, домовляючись на партнерських засадах про шляхи вирішення проблеми. Таким чином, основна мета супроводу прийомної сім'ї / ДБСТ полягає в тому, щоб, проникнувши у внутрішній світ, пояснити, що відбувається, зрозуміти мотиви, потреби, цілі та цінності, побудувати взаємодію таким чином, щоб спрямовувати самостійність сім'ї на продуктивний шлях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, соціальний супровід складає комплексний процес адаптації прийомних дітей у нових умовах виховання та освіти, включаючи можливість проходження процесу адаптації в індивідуальному темпі для кожної прийомної дитини, зумовленої рівнем психічного, емоційного, розумового та фізичного розвитку в сім'ї.

Так, супровід прийомних сімей / ДБСТ забезпечує: виявлення ресурсів сім'ї та її психолого-педагогічну підтримку; навчання новим знанням та вмінням, підвищення рівня комунікативної, виховної компетентності сім'ї; формування компетентностей, необхідних прийомним батькам / батькам-вихователям для турботи про дитину; чітке визначення місця та ролі прийомних батьків / батьків-вихователів щодо прийомної дитини тощо.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в розробці та впровадженні в практику роботи Центрів соціальних служб методіку соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Література

1. Заблоцький, А. Р. Професійна готовність майбутнього працівника соціальної сфери до роботи в альтернативних формах державної опіки над дітьми. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка / за заг. ред. А. М. Ломаковича, В. Є. Бенери. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2019. Вип. 12. С. 123–135.
2. Княниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2018. 256 с.
3. Любецька М. М. Правове регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. *Публічне управління та публічна служба в Україні: стан проблем та перспективи розвитку*: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 07-08 верес. 2018 р.) / за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, В. Л. Федоренка. Київ: Вид-во Ліра-К, 2018. С. 271–273.
4. Лютий В. П., Гаврилюк К. О. Критерії оцінювання якості соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 2020. Випуск 75. С. 115-121.
5. Савенкова І. І., Цумарева Н. В. Використання психотерапевтичних методів при супроводі емоційно депривованих молодших школярів. *Наука і освіта*, 2021. № 2. С. 5–15.

References

1. Zablotskyi, A. R. (2019). Profesiina hotovnist maibutnoho pratsivnyka sotsialnoi sfery do roboty v alternatyvnykh formakh derzhavnoi opiky nad ditmy [Professional readiness of the future worker of the social sphere to work in alternative forms of state care of children]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoi oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka. Seriya: Pedahohika / za zah. red. A. M. Lomakovycha, V. Ye. Benery. Kremenets : VTs KOHPA im. Tarasa Shevchenka. Vyp. 12. S. 123–135 (ukr)*.
2. Kyianytsia, Z. P., Petrochko, Zh. V. (2018). Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy [Social work with vulnerable families and children]: manual. Kyiv: OBNOVA KOMPANI (ukr).
3. Lyubetska, M. M. (2018). Pravove rehuliuвання zdiisnennia sotsialnoho suprovodu simei (osib), yaki перебувають у складних життєвих обставинах [Legal regulation of social support of families (persons) in difficult life circumstances]. *Publichne upravlinnia ta publichna sluzhba v Ukraini: stan problem ta perspektvy rozvytku*:

materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu (Kyiv, 07-08 veres. 2018 r.) / za zah. red. V. S. Kuibidy, M. M. Bilynskoi, V. L. Fedorenka. Kyiv: Vyd-vo Lira-K. S. 271-273 (ukr).

4. Liuty, V. P., Havriliuk, K. O. (2020). Kryterii otsiniuvannia yakosti sotsialnoho suprovodu simei, yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh [Criteria for assessing the quality of social support for families in difficult life circumstances]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. Vypusk 75.* S. 115-121 (ukr).
5. Savenkova, I. I., Tsumareva, N. V. (2021). Vykorystannia psykhoterapevtychnykh metodiv pry suprovodi emotsiino deprirovanykh molodshykh shkoliariv [The use of psychotherapeutic methods in accompanying emotionally deprived younger schoolchildren]. *Nauka i osvita. No. 2.* S. 5–15 (ukr).

THEORETICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL SUPPORT FOR FOSTER FAMILIES AND FAMILY-TYPE CHILDREN'S HOMES

A. S. Stiopkina, I. V. Trubnyk

This article presents the theoretical foundations of social support for foster families and family-type children's homes. The study aims to explore the essence and importance of social support in the context of upbringing children under the care of foster families or residing in family-type children's homes.

The article examines the main aspects of social support, including its goals, principles, and tasks. The authors analyze the concept of social support and highlight its role in supporting family-type children's homes and foster families. Various theoretical approaches to social support are discussed, including theories of social work, psychology, and sociology. These approaches help identify key aspects of social support such as psychological support, social adaptation, the formation of a positive family environment, and ensuring appropriate attitudes towards the child.

The article also considers the main factors influencing the effectiveness of social support. These factors include professional training of practitioners, access to necessary resources and services, collaboration with other stakeholders in the social welfare system, and consideration of individual needs and characteristics of each child.

The conclusions emphasize the need for further development of social support for foster families and family-type children's homes, aiming to promote their effective functioning and development while ensuring optimal conditions for children in foster families and family-type children's homes.

Keywords: *social support, foster family, family-type children's home, orphaned children, caregiving, social services, social welfare.*

Стьопкіна Аліна Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: brusal@ukr.net

Stopkina Alina Serhiivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Social Work of SHEI «Donbas State Pedagogical University» (Sloviansk, Ukraine). E-mail: brusal@ukr.net

Трубник Інна Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: innatrubnik@gmail.com

Trubnyk Inna Vasylivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Social Work of SHEI «Donbas State Pedagogical University» (Sloviansk, Ukraine). E-mail: innatrubnik@gmail.com